

MĂRTURII CREȘTINE LA CALLATIS

V. GEORGESCU, M. IONESCU

Cetatea doriană a cunoscut în epoca romano-bizantină (sec. IV-VII d. Hr.) un avânt deosebit din punct de vedere economic¹ și cultural-religios², determinată atât de activitatea reformatoare a împăraților Dioclețian (284-305 d. Hr.), Constantin ce Mare (306-337 d. Hr.)³, Anastasius (491-518 d. Hr.) și Iustinian I (527-565 d. Hr.)⁴, dar și de caracteristici de ordin local.

Descoperirile arheologice, cu toată relativa lor sărăcie determinată de suprapunerea orașului medieval și a celui modern peste cel antic, relevă preponderența creștinismului în această citadelă a Scythiei Minor⁵, după edictul de la Mediolanum (313 d. Hr.)⁶.

O categorie deosebit de importantă a monumentelor creștine este reprezentată de edificiile basilicale, al căror număr este de peste 40 în întreaga Scythia Minor⁷.

Sunt bine cunoscute basilica de tip sirian și palatul episcopal adosate incintei de nord a cetății⁸, construcții singulare nu numai în Scythia Minor, dar și în întreaga zonă a Balcanilor, ce relevă existența la Callatis a unei comunități orientale, și strânse legături între cetate și îndepărtata zonă a Imperiului. Cercetările arheologice din ultimii ani au adus date noi care ne îndreptățesc să presupunem existența la Callatis a încă cel puțin trei edificii basilicale; pe de altă parte, se confirmă, o dată mai mult,

1. I. Barnea, *Din istoria Dobrogei, II*, București, 1968, p. 446-455; Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobraudja Romaine*, București, 1991, 9. 221-266.

2. I. Barnea, *op. cit.*, p. 456-602; Al. Suceveanu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 267-294.

3. I. Barnea, *op. cit.*, p. 370-378; Al. Suceveanu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 154-161; R. Vulpe, Pontica, 5, 1972, p. 205-206; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 107-109; M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București, 1988, p. 32-40.

4. I. Barnea, *op. cit.*, p. 409-431; Al. Suceveanu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 170-174.

5. C. Iconomu, Pontica, 2, 1969, p. 81-109; C. Preda, *Callatis, Necropola romano-bizantină*, București, 1980.

6. I. Barnea, *op. cit.*, p. 381; Al. Suceveanu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 158 și n. 23.

7. Basilicile de la Callatis se adaugă celor cca. 38 semnalate până în prezent în Dobrogea.

8. Cf. D. M. Teodorescu, *Raport asupra activității M.N.A., în cursul anului 1915*, București, 1916, p. 31-36; R. Netzhammer, *Die altchristliche Provinz Skythien*, în *Strena Buliciana*, p. 397-412; O. Tăfrali, *Arta și Arheologia, I*, 1927, p. 48-55; C. Preda, Em. Popescu, P. Diaconu, MCA, 8, 1962, p. 442-445; D. Theodorescu, *Dacia N.S.*, 7, 1963, p. 257-300; R. Florescu, *Ghid arheologic al Dobrogei*, 1967, p. 44-45; I. Barnea, *Monumente de artă creștină II*, p. 138-148; idem *DID II*, p. 475-476; idem, *Les monuments paleochrétiens de Roumaine* (= Les monuments), Roma, 1972, p. 128-134; Al. Suceveanu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 278.

informația din Notitia Episcopatum⁹ potrivit căreia în sec. VI d. Hr. la Callatis era unul din cele 14 episcopate ale Scythiei, întemeiate sub Anastasius, ce se aflau sub autoritatea mitropolitului tomitan¹⁰.

Afirmația noastră este demonstrată și de descoperirea în anul 1960, la 200 m S de zidul de incintă, a unei cruci din calcar cu ambele fețe inscripționate: Φῶ[ς]/Ζωή și *Hic facta est oratio episcoporum Stefani ...* Inscriptia care conținea numele a cel puțin doi episcopi, aduce o contribuție importantă în rezolvarea problemei administrative a bisericii din Scythia Minor¹¹. Nu trebuie exclusă nici ipoteza că episcopii menționați pe piesa de la Callatis să fi fost, totuși, episcopi de Tomis (în cazul în care această *oratio* ar fi fost făcută de episcopii în viață).

Cercetarea arheologică cu caracter de salvare întreprinsă în 1993, în zona de NE a falezei orașului, lângă fostul hotel Zefir (actual Banca Agricolă) a evidențiat în S 1, la cca. -1,20 m, sub stratul de dărâmatură și incendiu ce a marcat distrugerea finală a orașului antic¹², o parte dintr-un edificiu al cărui zid de S are către E un început de absidă (zidul s-a păstrat pe o lungime de 2,50 m și are grosimea de 0,60 m, fiind realizat din blochete de calcar semifasonate legate cu pământ, apoi tencuit. Clădirea este orientată NNV-SSE și a fost pavată cu cărămizi de 0,32 x 0,32 x 0,04 m, așezate pe un pat de pământ galben în amestec cu calcar sfărâmat; pavajul se păstrează pe o suprafață de cca 2,40 x 2,20 m. Orientarea edificiului, fragmentele de plăci de marmură de la cancelli, începutul de absidă, îndreptătesc supoziția că ar putea fi vorba de o biserică. Opaitele fragmentare cu granule și medalioane pe disc, cu ansa plină, ulcica fragmentară cu două toarte și vasul, cu *umbo*, ca și moneda de bronz (40 *numia*) de la Mauriciu Tiberiu (588 d. Hr.) plasează încetarea funcționării acestui edificiu și a locuirii romano-bizantine în cetate, la sfârșitul sec. VI și începutul sec. VII d. Hr. (fig. 1).

Un alt edificiu basilical era vizibil pe strada M. Eminescu, artera ce împarte cetatea romano-bizantină în două. Înainte de asfaltarea străzii, între locuințele proprietarilor Gh. Ștefan și Ilie Capalb era vizibilă o absidă orientată spre E, pavată cu cărămizi de 0,34 x 0,34 x 0,04 m, așezate pe un pat de mortar. Atât peretele absidei, cât și o parte din latura de nord a edificiului, păstrată pe o lungime de 5 m, au fost realizate din blochete de calcar semifasonate legate cu mortar compus din nisip de mare, var, pigment de cărbune și cărămidă afărâmată. Această latură a edificiului continua sub casa proprietarului Ilie Capalb¹³.

Lucrările din epoca modernă și contemporană, reînnoirea periodică a stratului de piatră din substructura străzii, nu au permis, fără cercetare arheologică de control, aflarea dimensiunilor complete ale edificiului.

Având în vedere plasarea acestei construcții în centrul cetății romano-bizantine, considerăm că ne aflăm în față unui "triunghi" de edificii basilicale: la NE bislica de tip sirian, la E edificiul basilical din zona fostului hotel Zefir, iar la V bislica de pe strada M. Eminescu.

O altă descoperire importantă a fost ocazionată de cercetarea arheologică cu ca-

9. Notitia Episcopatum, C. De Boor, 531-532.

10. I. Barnea, *DID. II*, p. 459; Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din sec. IV-XIII descoperite în România* (I. G. L. R.), E. A., București, 1976, nr. 91; Al. Suceveanu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 289-290.

11. IGLR, nr. 91.

12. Cercetarea realizată în 1993 de către un colectiv al Muzeului de Arheologie Callatis, format din V. Georgescu, E. Bărlădeanu și M. Ionescu.

13. Observație realizată în 1981.

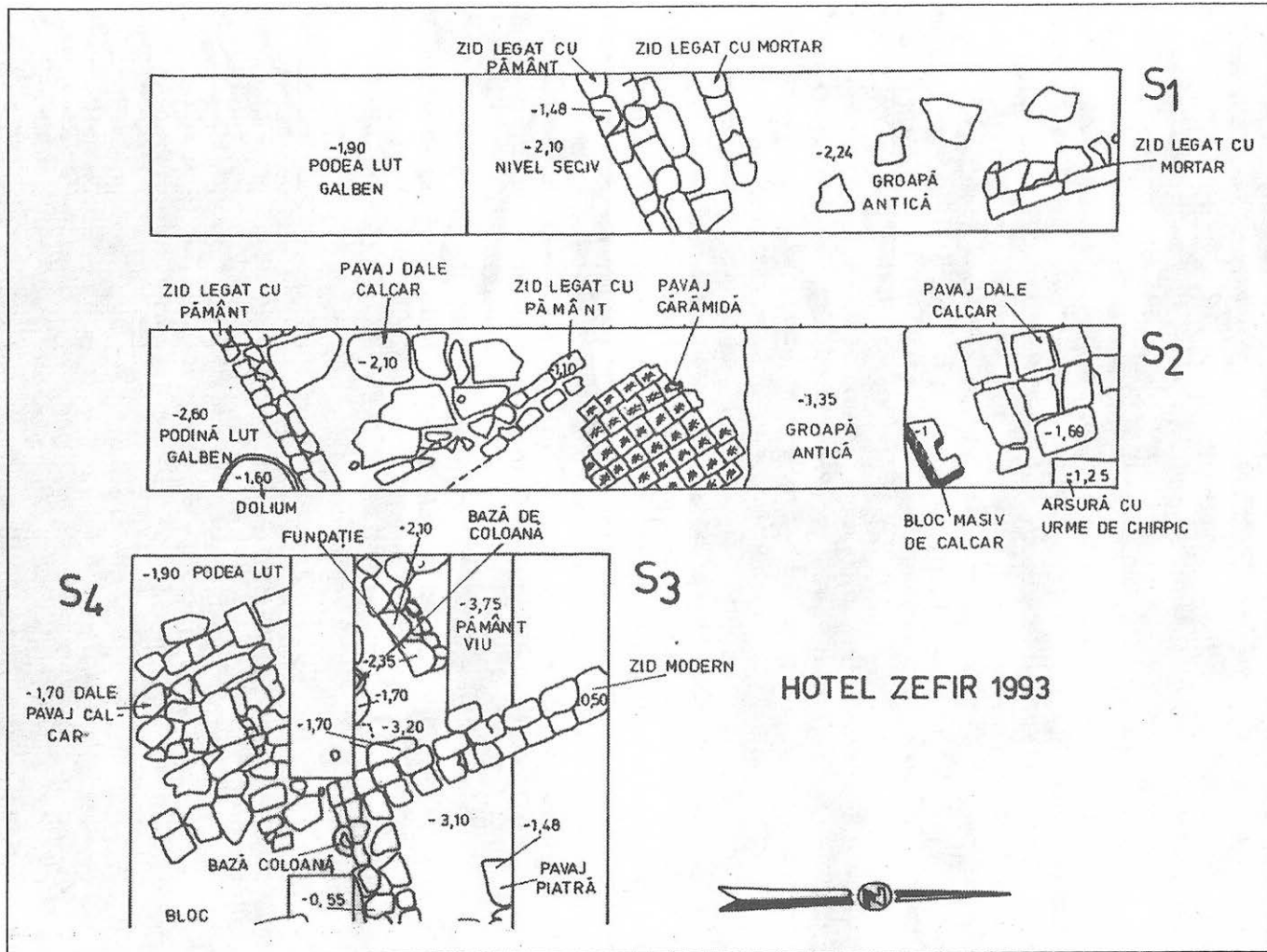

Fig. 1.

Fig. 2. a.

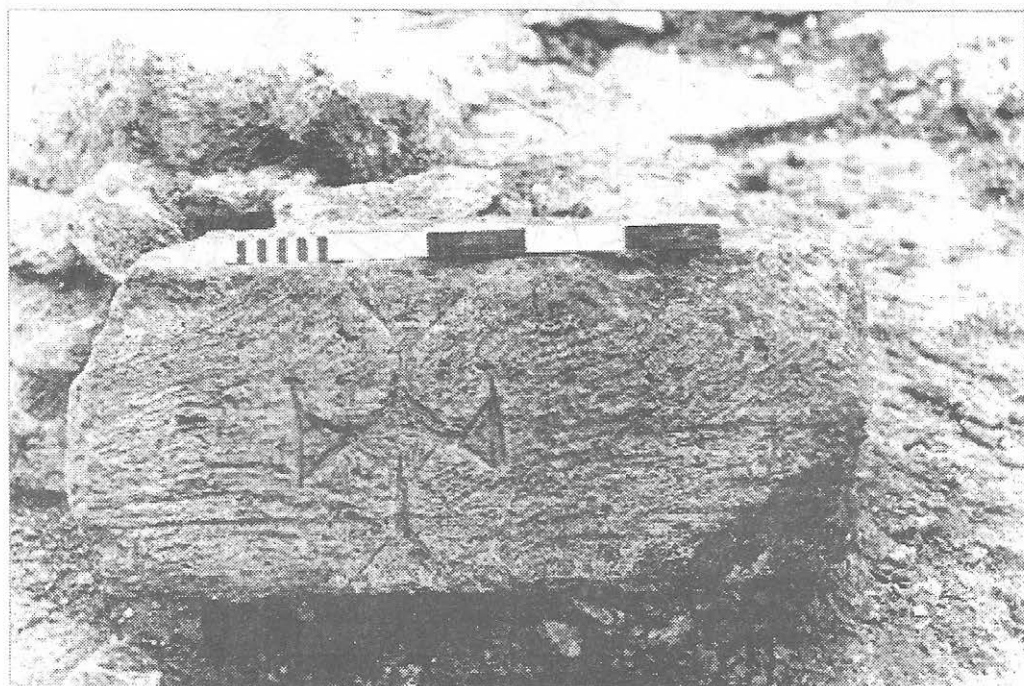

Fig. 2. b.

racter de salvare din zona fostului Hotel Scala, astăzi Hotel President¹⁴. Este vorba de un bloc de parament (0,80 x 0,35 x 0,35 m) pe care a fost gravată o cruce cu brațele egale¹⁵, pe care se mai păstrează încă urme de culoare roșie; elementul arhitectonic a fost probabil utilizat în sec. VI d. Hr. la un edificiu basilical (fig. 2, a, b). În sprijinul afirmației noastre este și descoperirea în extremitatea nordică a suprafeței cercetate a unei piațete cu fântână; stradela cu orientare N-S, străbătută de un canal din piatră și pavată cu plăci din calcar, era acoperită de o mare cantitate de țiglă și blochete de calcar fasonate, mortar ce avea în compoziție var, nisip, cărbune și multă cărămidă sfărâmată, material ce indică prezența în apropiere a unui important edificiu. Aceeași presupunere este susținută și de descoperirea unei plăci de marmură traforate provenind de la ferestrele edificiului¹⁶ și a unor capace fragmentare cu decor vegetal și semnul crucii¹⁷. Tot aici a fost descoperită o ploscă mică (*ampulla*) cu două torți și reprezentarea câte unei *crux ansata* pe ambele fețe¹⁸. Datarea întregului complex este asigurată de descoperirea a două monede de la Phocas (datate cca. 605-610 d. Hr.), una dintre ele aflată chiar sub ultimul nivel de construcție al unui pavaj. Faptul demonstrează între altele existența unor preocupări constructive la Callatis după anul 602 d. Hr.¹⁹.

O altă categorie de monumente cu caracter creștin este reprezentată de inscripții.

Majoritatea sunt cunoscute specialiștilor; nu ne propunem aici decât menționarea lor, demers ce ni se pare util pentru conturarea unei imagini complete asupra vieții spirituale creștine la Callatis în perioada romano-bizantină.

A. Inscripții pe fragmente arhitectonice:

- Fragment de arhitravă cu semnul crucii decoperit în 1924, purtând inscripția "[ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ]+ΤΟΥ ΦΙΛΩΚΤΙΣΤΟΥ" pe vremea lui Iustinian, iubitorul de construcții²⁰.

Retinem și presupunerea că arhitrava ar putea proveni dintr-o biserică; ea confirmă încă o dată activitatea constructivă desfășurată de Iustinian la Dunărea de Jos²¹.

- Aceași activitate constructivă în domeniul basilical este atestată și de capitelul de marmură aflat la M.I.N.A. Constanța, decorat cu ramuri de palmier și cruce. Pe brațele crucii este înscris numele lui Εὐσταθίος în genitiv și monograma ΑΩ. (Lucrarea lui Eustatie)²².

- Capitel, astăzi dispărut, descoperit de O. Tafrali în basilica din NE cetății; inscripția de pe capitel a fost interpretată de autorul decoperirii: ἐπι(ι)τροπος sau ἐπίσκοπος Π(έ)τρος²³ înclinăm pentru a doua variantă.

Fragmentele arhitectonice la care ne-am referit fac parte dintr-o bogată serie de

14. Cercetarea a fost realizată de un colectiv format din Al. Avram, (Institutul de arheologie din București) și V. Georgescu, E. Bărlădeanu, M. Ionescu (Muzeul de arheologie Mangalia) în perioada 1993-1995; raportul prezentat la Sesiunea națională de rapoarte arheologice, Satu Mare, 1994, se afla în manuscris la Muzeul de arheologie Mangalia.

15. Pentru crucea cu brațele egale cg. IGLR, nr. 55.

16. cf. A. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din secolul de vest al cetății Tomis*, 1996, p. 76, fig. 46.

17. cf. IGLR, nr. 98 și 106.

18. Pentru analogie cf. I. Barnea, *op. cit.*, p. 541 și fig. 52/1.

19. Mulțumim și pe această cale lui A. Popescu, de la I.A.B. pentru sprijinul acordat pentru identificarea monedelor.

20. Th. Sauciuc-Săveanu, *Dacia I*, 1924, p. 147-147, fig. 46-47; IGLR, nr. 87, cu bibliografie; I. Barnea, *Les monuments ...*, p. 80, nr. 48, fig. 21.

21. Procopius, *De aedificiis*, IV, 1; I. Barnea, *DID II*, p. 420-429.

22. cf. IGLR, nr. 88 și bibliografia; I. Barnea, *Les monuments ...*, p. 80-81, nr. 49.

23. O. Tafrali, *op. cit.*, p. 48, nr. 15; IGLR, nr. 89, I. Barnea, *op. cit.*, nr. 50.

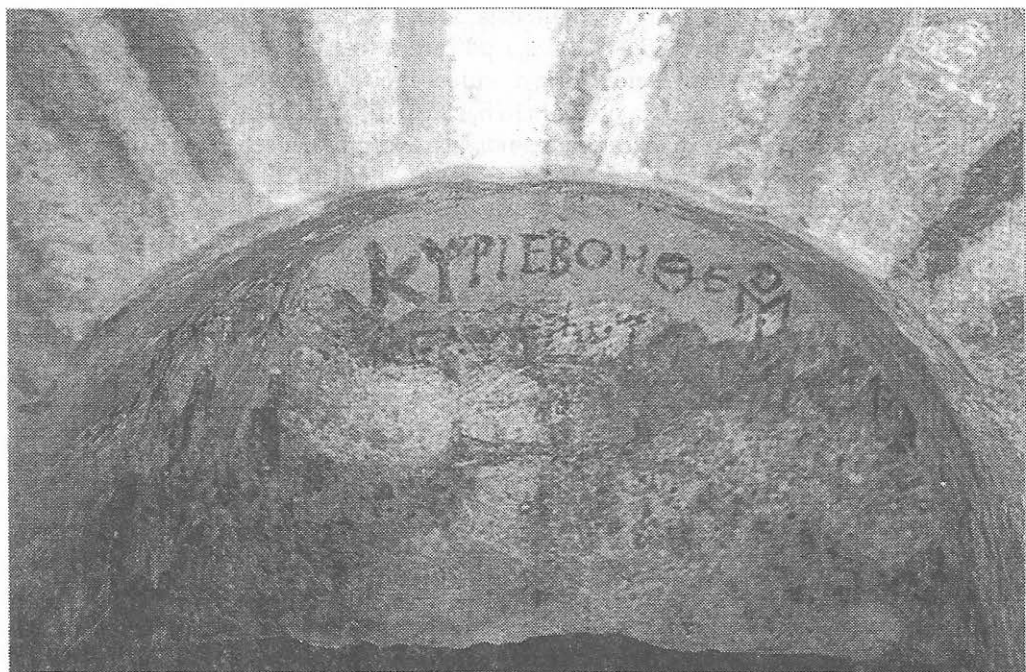

Fig. 3. a.

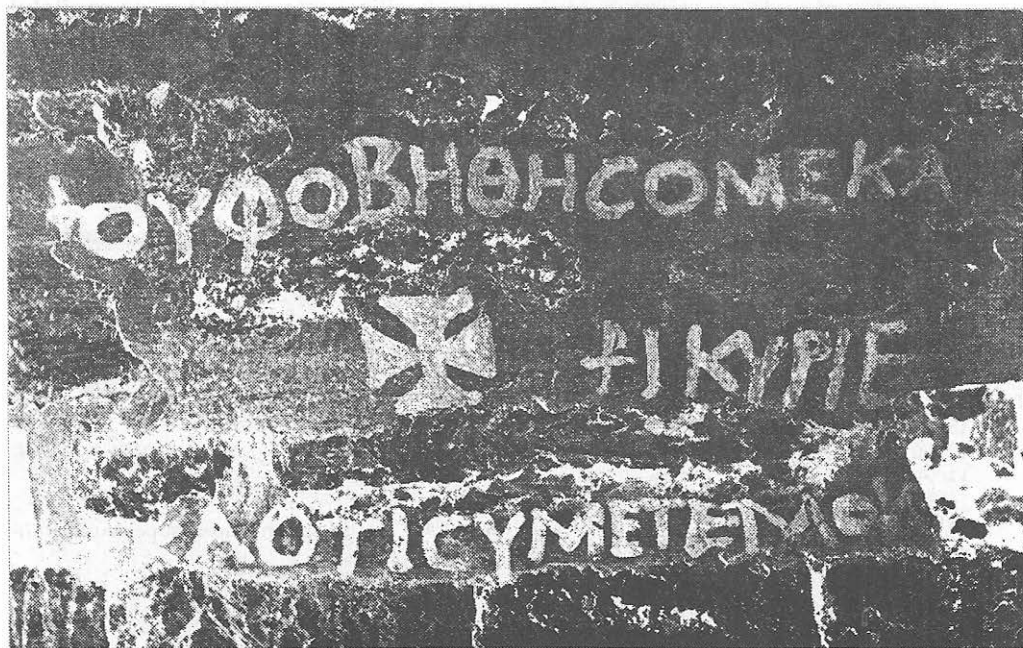

Fig. 3. b.

capetele ionice impostă, capetele impostă, sau compozite din marmură sau din calcar, fragmente de coloane sau de colonete, plăci de cancelli, picioare de masă de altar din marmură (patru exemplare descoperite în ultimii ani)²⁴.

B. Inscriptiile pe cruci:

- braț de cruce din marmură cu inscripția²⁵

a) in morte re(surrectio) și b) [Φῶς]/Z(ωή) ; fragment de cruce din marmură cu inscripții pe ambele fețe a) Z[ωή] și b) [ἀ]θάνα[τος]/I(ησοῦς) Θ(εός) "Viață" și "Nemuritor, Iisus Dumnezeu"²⁶; la care se adaugă inscripția (*oratio*) pentru episcopul Ștefan, la care deja ne-am referit.

C. Inscriptii funerare:

- Stelă funerară din calcar cu fronton și chenar simplu, prezentând o scobitură pe latura stângă, lângă fronton. Inscriptia publicată inițial de Gr. Tocilescu (AEM, 11, 1887, 32-33, nr. 31), a fost reluată de I. Barnea (St. Teol, 6, 1954, p. 105-106, nr. 45) și Em. Popescu (*Inscriptiile grecești și latine din secolele IV-XIV descoperite în România*, București, 1976, nr. 92). Din conținutul inscripției, reținem partea finală, cu caracter creștin evident. Numele menționate în inscripție aparțin lui Simplicius, fiul lui Cassian, de neam sirian (de altfel primul, frecvent în onomastica creștină) și soției acestuia, Melitis, fiica lui Aedesius.

Partea de inscripție la care ne referim, conține aluzii la "cei drepti" și la "speranțe învierii și fericirii vieții veșnice"²⁷; μεταξύ δικαίων ἐφ' ἑλπίδι ἀναστάσεως ἐνθάδε ἦκαμεν ζωῆς αἰωνίου ἀπολαύσεως.

- Stelă de calcar, greu lizibilă pentru Marcia și Nicomedia.

Piesa figurează la Em. Popescu, op. cit, cat. 93 și a fost datată în secolele V-VI d. Hr.

Pentru inscripția aflată tot de Em. Popescu cat. 90, avem rețineri cu privire la locul de proveniență.

D. Inscriptii pe vase ceramice.

Acestea conțin în general formulări de tipul τυχή²⁸ (noroc), ζωή²⁹ (viață).

Seria este completată cu inscripții de pe tipare din piatra pentru capace; unele inscripții le cunoaștem chiar pe capacele din lut³⁰.

Cercetările arheologice din zona fostului Hotel Scala au adus la lumină alte trei capace din lut fragmentare, din care unul poate fi atribuit cu siguranță categoriei de capace cu caracter creștin; este realizat din pastă gălbuie, decorat cu două benzi concentrice unite cu o linie în zig-zag și cu puncte. În centru capacul are inscripția Κύ(ριε) sau Κύ(ραδος) Este posibil ca piesa să fi fost realizată cu tiparul aflat la Em. Popescu (op. cit., cat. 98) iar inscripția completă să fi fost:

24. Cu privire la aceste piese cf. D. Theodorescu, op. cit., *passim*, I. Barnea, *DID II*, p. 483-485 și fig. 42/2; 43,2, 4, 5, 6; idem, *Les monuments*, *passim*; pentru analogii cf. A. Rădulescu, op. cit., *passim*.

25. I. Barnea, *Studii teologice*, 17, 1965, p. 148-149, fig. 13; IGLR, nr. 94, I. Barnea, *Les monumets ...*, nr. 51.

26. IGLR, nr. 95; I. Barnea, op. cit., nr. 52, citește [Φῶς] Z(ωή) + 'Αθανά(σιος) 'Ιω[άννου]

(Lumină - viață, Athanasios, fiul lui Ioan).

27. IGLR, nr. 92, cu bibliografia; în text Συμπλικίος deci numele trebuie citit Synplicius, chiar dacă este vorba de o greșeală de lapicid; cf. I. Barnea, op. cit. p. 77-78, nr. 46.

28. IGLR, nr. 96.

29. *ibidem*, nr. 97.

30. I. Barnea, *Dacia N.S.*, 9, 1965, p. 410, 411 și 413; idem, *Les monuments ...*, p. 84-85, nr. 52; IGLR, nr. 98; I. Barnea, *Studii teologice*, 6, 1954, p. 107, nr. 50, fig. 18; idem, *Dacia NS*, 9, 1965, p. 413, nr. 4, fig. 1, 7; IGLR, nr. 99; IGLR, nr. 106.

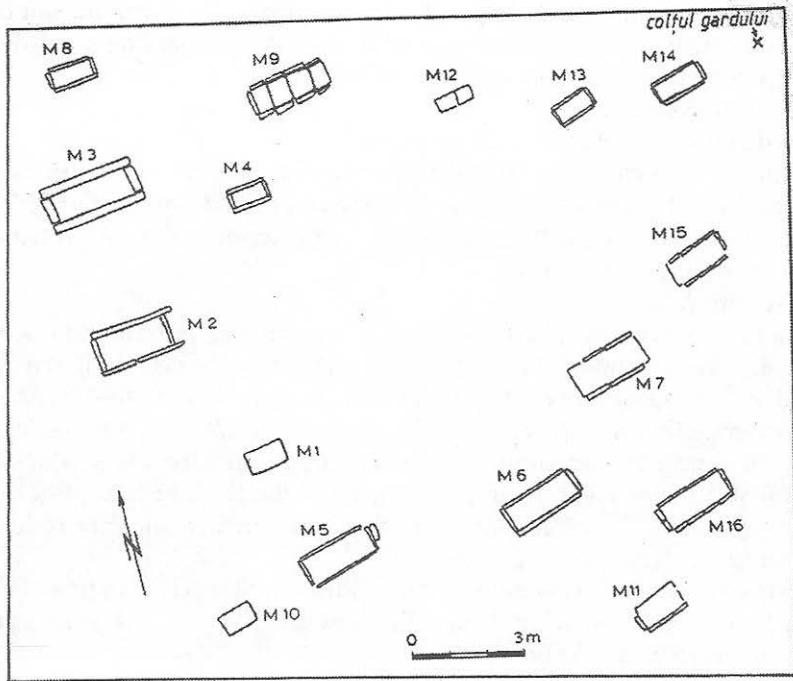

Fig. 4.

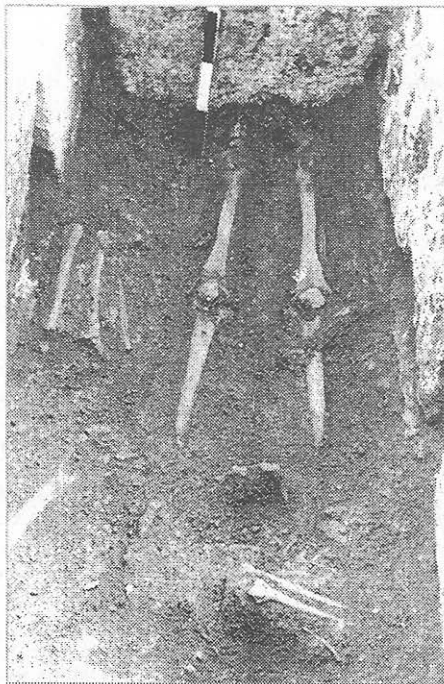

Fig. 6.

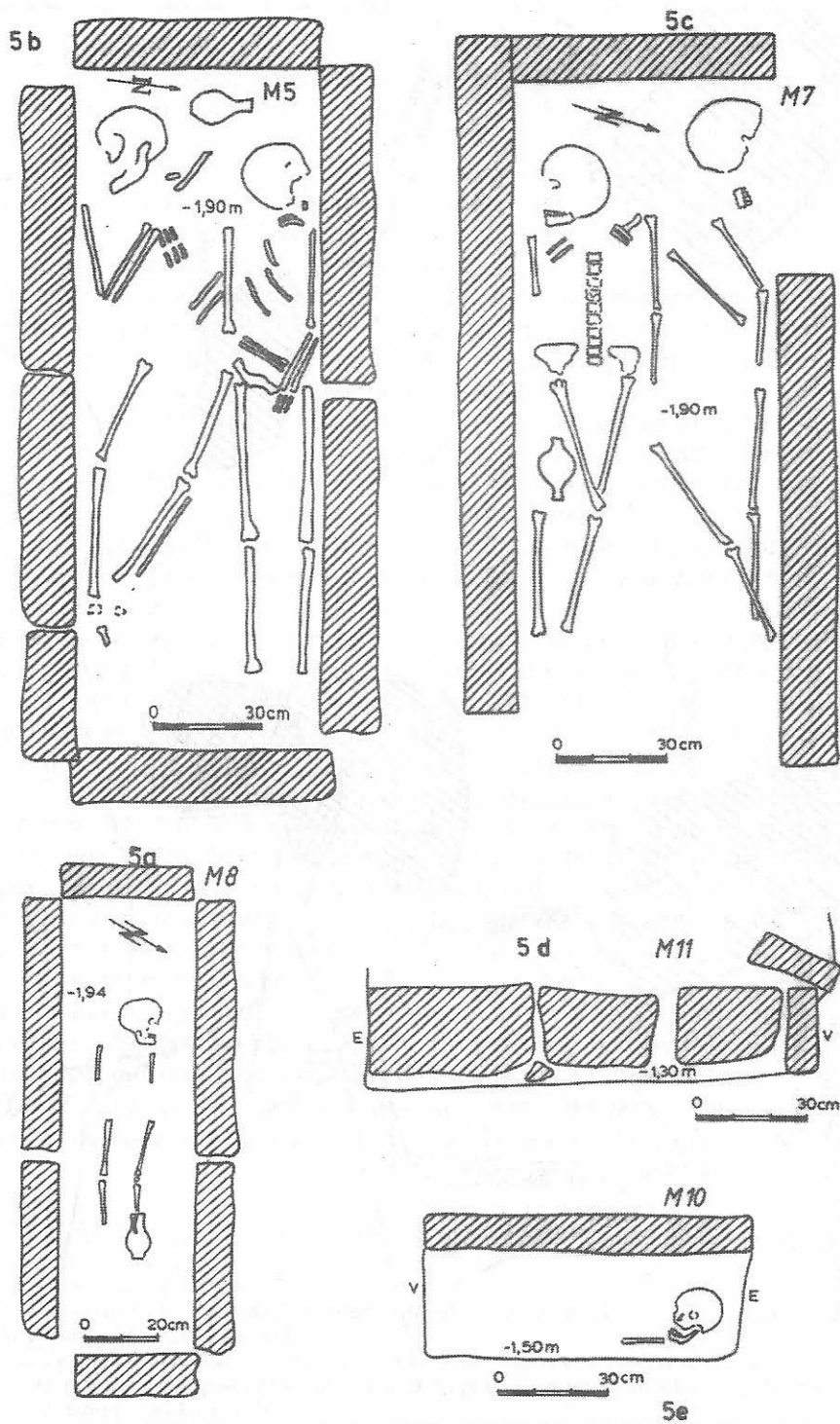

Fig. 5.

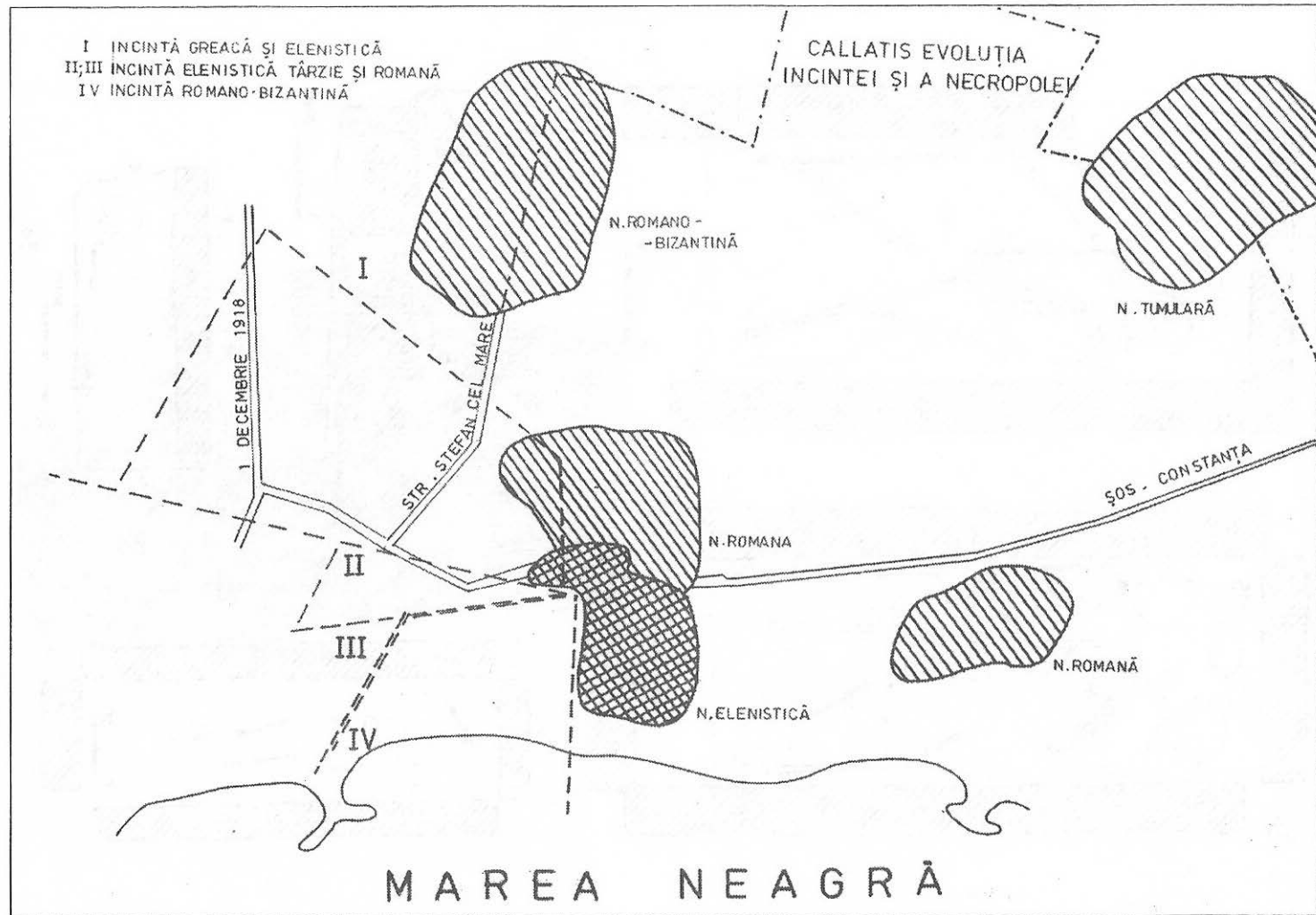

Fig. 7.

[+ Ἰωάν(νι) + Κύραδος] Κύ[(ριε) β(οή)θ(ι)
'Αμῆν . Λάβε πῶμα]

Preponderența creștinismului și intensa viață spirituală ce se desfășura în cetate în sec. IV-VII d. Hr. este fidel oglindită prin rezultatele cercetării mării necropole romano-bizantine, ce se află în partea de vest a orașului, la N și la S de șoseaua spre localitatea Albești. Și în prezent, după publicarea mai multor studii³¹ și a unei valoroase monografii³² marea necropolă romano-bizantină a Callatisului continua să dezvăluie alte monumente funerare, care prin inventar, orientare, manieră constructivă și mai ales prin inscripții, confirmă intensă viață spirituală creștină a cetății.

Pe lângă cele 367 de morminte creștine din necropola publicată de C. Preda, s-au cercetat în același perimetru încă cca. 250 de monumente funerare³³.

Ritul și ritualul funerar de înhumare sunt creștine; capul întotdeauna este orientat spre vest, iar mâinile sunt aduse pe piept, sau întinse pe lângă corp; inventarul funerar este în general sărac. Podoabele, în marea lor majoritate din bronz, constau la femei din cercei, verighete și brățări cu capetele lațite, pe care sunt incizate cruci; la bărbați, obiectele de inventar sunt reprezentate de fibule, catarama, cănițe și urcioare ceramice pe care uneori apar însemne sau invocații creștine.

Între podoabele aflate la un mormânt de înhumare în cistă, descoperit pe strada Gr. Vartejanu, remarcăm un inel de aur, care are gravat pe gemă pomul vieții, și imaginile lui Adam și Evei³⁴.

Ultimele cercetări desfășurate la S de șoseaua amintită, în apropierea fostei stații de biogaz și a unui depozit de materiale de construcții, ne-au permis completarea tipologiei mormintelor și chiar o datare relativă a lor în funcție de caracteristicile constructive și de inventar: 1) morminte în groapă simplă; 2) morminte în groapă simplă cu capac dintr-o placă de calcar, sau de marmură; 3) morminte în groapă simplă protejate cu olane; 4) morminte în casetă din piatră realizate din lespezi mari de calcar și cu 2-3 lespezi drept capac (cca. 90% din totalul mormintelor); 5) morminte în casetă de piatră realizată din blochete mici de calcar (sec. VI d. Hr.); 6) morminte cu *dromos*; 7) mormintele hypogeice cu cameră boltită și *dromos*.³⁵

În tipul 4 se încadrează un mormânt de bărbat descoperit în 1992 cu un inventar relativ bogat: două opaițe³⁶, o cataramă, o fibulă cu capetele în formă de ceapă, un inel cu gemă și un accesoriu de curea, toate din bronz argintat, alături de un cuțit cu plăsele din os. Inventarul asigură datarea mormântului în sec. IV d. Hr.

Într-un mormânt din tipul 5 a fost descoperit un opaiț pe a cărui toartă se afla reprezentarea unei cruci; mormântul se datează în sec. VI d. Hr.³⁷(Fig. 3).

Dintre mormintele de tip hypogeu cu camera funerară boltită și *dromos*³⁸ se datează cel descoperit lângă fosta instalație de biogaz, aflat la -1,20 m față de nivelul

31. Em. Condurachi și colab., SCIV I, 1950, p. 90; C. Preda, Em. Popescu, P. Diaconu, *op. cit., loc. cit.*; C. Iconomu, *op. cit., loc. cit.*;

32. C. Preda, *op. cit., passim*.

33. Cercetările au fost realizate în perioada 1975-1992, de colectivul Muzeului de Arheologie Callatis.

34. Cercetare V. Georgescu, inedită.

35. Cu privire la tipologia mormintelor din necropola romano-bizantină, cf. C. Preda, *op. cit.*, p. 15-22.

36. Opaiț realizat din pastă fină, rosie, având drept decor o rozetă pe disc cf. C. Iconomu, *Opaițe grecești și romane*, p. 23-24, tipul XXIV.

37. cf. Z. Covacef, Emilia Corbu, *Pontica* 24, 1991, p. 289 și fig. 1, 8, 9.

38. Cu privire la aceste morminte, cf. C. Preda, *op. cit.*, p. 16-17.

actual de călcare.

Accesul de la nivelul antic de călcare situat la -1 m față de cel actual se făcea printr-un dromos lung de 3 m, prevăzut cu cinci trepte din blocuri de calcar, care coborau până la -2,20 m nivelul camerei funerare. Culoarul de acces este acoperit cu trei lespezi de calcar, iar de la nivelul ultimei trepte tavanul este boltit. Camera funerară are dimensiunile de 3,60 x 2,30 x 2,18 m.

Deasupra intrării în camera funerară și pe pereții laterali ai *dromos*-ului sunt realizate în vopsea roșie cruci mari cu extremitățile hastelor lățite. Deasupra crucii centrale se afla o inscripție cu vopsea roșie.

O altă inscripție se află în partea centrală a peretelui de vest al camerei funerare, la cca. 1,20 m de la nivelul de înhumare.³⁹ (Fig. 3) Pentru conținutul și interpretarea corectă a celor două inscripții vezi în acest volum, la I. Barnea, p.

Din acest punct de vedere arhitectonic camera funerară prezintă două faze de construcție legate. Înhumările (în număr de nouă) pot indica trei înmormântări succesive; la un înhumat ale cărui oase au fost strânse într-o mică groapă lângă peretele de sud, s-a descoperit o cruce reliquar de aur cu o piatră roșie⁴⁰. Este greu de acceptat ca și ceilalți trei înhumați ale căror oase au fost strânse în celelalte colțuri ale camerei funerare, au fost înmormântați în același timp cu posesorul crucii reliquar. Celelalte 5 schelete au fost descoperite pe o podea de scânduri așezată pe patru bârne prinse în pereți, la 1 m deasupra primului nivel; inventarul funerar este sărac: un vas cilindric din bronz și diferite fragmente ceramice cu urme de arsură.

Inscripția și crucea reliquar indică datarea monumentului în epoca lui Anastasius (491-518 d. Hr.).

Tehnica de construcție a monumentului funerar prezentat, descoperirea în apropierea lui a altor morminte cu inventar funerar bogat, precum și rezultatele cercetării arheologice cu caracter de salvare din 1992, când pe un perimetru de 17 x 11 m au fost descoperite 16 morminte ce pot fi încadrate în tipurile 1-5, sunt argumente în sprijinul afirmației că ne aflăm în zona centrală a mării necropole romano-bizantine.⁴¹ (Fig. 4, 5a, b, c, d, 6).

Nu în ultimul rând trebuie să subliniem distincția netă între zonele de necropolă: elenistică - la N, romană în zona stațiunii Saturn și la intrarea în oraș, romano-bizantină - la V (Fig. 7).

Discordanța dintre perimetrul relativ mic al cetății apărat de incinta de epocă romano-bizantină și marea necropolă contemporană, poate fi explicată doar prin existența unei locuiri în afara incintei, locuire documentată de o recentă cercetare în zona localului actual al poștei (Str. Ștefan cel Mare, nr. 10-12). O parte a zonei cercetate a fost

39. Inscripția a fost în mai multe rânduri prezentată: E. Norocel, *Pagini din istoria veche a creștinismului la romani*, Buzău, 1986, p. 170-173; A. Rădulescu, V. Lungu, în *Actes du XI e Congrès international d'archéologie chrétienne*, 1989, p. 2591-2593; R. Pilinger, în *Die Schwarzmeerküste in der Spätantike und im frühen Mittelalter*, Wien, 1992, p. 98-102; I. Barnea, *RESEE*, 32, 1994, 1-2, se propune în funcție de textul din Ps. 18, 19, 15 și Ps. 22 (23), 4; idem, *Pontica* 28-29, 1995-1996 p;

Pentru reproduceri ale unor psalmi cf. *I GLR*, nr. 60 și 118. Pentru analogii pot fi citate inscripțiile de pe pereții unei camere funerare descoperite la Kerki, cf. I. Kulakovski, *Römische Quartalschrift*, 7, 1894, p. 49-87, și aceea dintr-un mormânt de la Ierusalim, cf. *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, II, 2, Paris, 1910, col. 2648; III, 679.

40. I. Barnea, *DID III*, p. 319, fig. 108, cruce relicvar, însă din sec. XI d. Hr.

41. Mormintele prezentate de C. Preda, *op. cit.*, și planul, nu sunt atât de concentrate.

datată cu o monedă constantiniană⁴².

Analizând situația de la Tropaeum Traiani⁴³, Histria⁴⁴ și Argamum⁴⁵, unde au fost descoperite și cercetate basilici cimiteriale, putem presupune existența unui asemenea monument și la Callatis; afirmația este pe cale de a fi confirmată de ultimele cercetări din teren⁴⁶.

Alte cercetări întreprinse în zona lacului Mangalia și la NV de oraș au demonstrat existența pe tumulii din zonă, a unor înmormântări secundare cu caracter creștin. În apropiere de Ferma Piscicolă Limanu, a fost descoperit un mormânt în cista din plăci de calcar.

Monumentele prezentate sunt în măsură, credem, să dea o imagine asupra prezenței și amplorii pe care a cunoscut-o religia creștină la Callatis în sec. IV-VII d. Hr.

Liste des illustrations

- Fig. 1. Le plan de la recherche archéologique de sauvetage effectuée en 1993, à l'Hotel Zefir, Mangalia.
- Fig. 2, a, b. Représentation de la croix sur un bloc de calcaire découvert à l'Hotel Président en 1993.
- Fig. 3 - a. L'inscription de l'entrée du tombeau hypogée.
3 - b. L'inscription de la chambre funéraire.
- Fig. 4. Plan de la recherche archéologique de sauvetage effectuée en 1992 dans la nécropole romano-byzantine de la cité.
- Fig. 5, a, b, c, d. Plans des tombeaux romano-byzantins.
- Fig. 6. Des tombeaux en ciste de calcaire de la nécropole romano-byzantine (sec. IV d. Hr.).
- Fig. 7. Carte de l'évolution de l'enceinte et la nécropole de Callatis.

42. Cercetare inedită, V. Georgescu, M. Ionescu, 1995, prezentată la Sesiunea națională de rapoarte arheologice, Brăila, 1996, în manuscris la Muzeul de Arheologie Callatis.

43. I. Barnea, *DID II*, p. 471 și nota 72; idem, și colab. *Tropaeum Traiani I, Cetatea*, p. 19. Cercetări recente la această biserică realizate de Al. Barnea și N. Zugravu au demonstrat planul trinav ala acesteia.

44. cf. Al. Suceveanu, *Histria*, VI, p. 90 și 92.

45. Informație de la Vasilica Lungu, IGEM Tulcea, căreia îi mulțumim pe această cale.

46. Cercetare în curs de desfășurare, în apropierea fostei instalații de biogaz la S de șoseaua ce duce spre localitatea Albești, colectiv.: Georgescu, M. Ionescu. N. Alexandru și S. Agulnikov.

TÉMOIGNAGE CHRÉTIENS À CALLATIS

- Résumé -

Les auteurs mettent en évidence l'importance économique et culturelle de tout premier ordre de Callatis, dont l'évolution est intégrée à l'activité réformatrice au niveau de l'empire entier pendant la Tétrarchie et pendant le règne des empereurs Constantin le Grand, Anastase et Justinien.

Les découvertes archéologiques confirment les informations offertes par les sources littéraires (*Notitia Episcopatum*) à l'égard de l'édification d'un siège épiscopal à Callatis, sous l'autorité métropolitaine de Tomi.

Les auteurs réexaminent tout le matériel archéologique chrétien: céramique, basiliques, documents épigraphiques.

L'intense vie spirituelle chrétienne est documentée aussi par les résultats des recherches effectuées dans la grande nécropole romano-byzantine de la ville, dans le périmètre de laquelle sont encore signalés, à côté des 367 tombeaux examinés par C. Preda, environ 250 monuments funéraires, pour lesquels, les auteurs de l'ouvrage proposent une typologie complexe.

Les données présentées sont en mesure d'offrir une image sur les dimensions de la vie chrétienne à Callatis, aux IVe - VIIe siècles ap. J.-C.